

**СПОРІДНЕНА І ВІДДАЛЕНА ДВОМОВНІСТЬ
ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ** _____

Стаття присвячена теоретичним і практичним аспектам двомовності. На різних прикладах розглядаються проблеми співіснування близькоспоріднених і віддаленоспоріднених мов.

Ключові слова: двомовність, споріднені мови, мовне планування, державна мова.

Розмежувати теоретичну і прикладну лінгвістику майже неможливо, у всякому разі, зробити це дуже нелегко. Адже об'єкт теоретичних і прикладних досліджень той самий: мова. Тому-то внаслідок виконання суто практичного завдання можна сподіватися на знайдення певного теоретичного узагальнення, а приступати до цього завдання не можна без знайомства з аксіоматичними постулатами, відомими науці в цій галузі знань. Через це до різноманітних, хоч у цілому й однакових тверджень про лінгвістичну ситуацію в певній країні чи певному регіоні, які не спираються на вже здобуті фундаментальні знання, треба ставитися скептично. Трапляються й такі ситуації, коли про якесь мовне явище нібито багато чого сказано, але якщо ближче придивитися, то виявиться, що все написане доброго слова не варте. Так було — та й досі є — з проблемою двомовності. У радянський час про неї говорилося багато, але коли в нові часи дехто захотів повернутися до цих питань, то виявилось, що проблема ця стерильно чиста, бо крім посилань на тодішніх класиків марксизму-ленінізму від М. Хрущова і до М. Суслова включно ніяких теоретичних постулатів немає. А проблема справді заслуговує уваги, бо з нею пов'язаний цілий ряд інших, зокрема положення про одну чи дві державні (або офіційні) мови.

На сьогодні в науці навіть не визначені типи дво- і багатомовності. Мало того, не розрізняються її підвиди. Скажімо, українсько-російська двомовність настільки відрізняється від словацько-чеської, як остання від сербсько-хорватської. Я вже не кажу про сербсько-албанську або про німецько-французьку двомовність. Якою є соціальна особливість спорідненої і віддаленої двомовності? Споріднена двомовність характеризується певним тиском однієї мови на іншу, що в соціальному плані виявляється в нав'язуванні культури та звичок одного народу іншому і у відвертій або прихованій зневазі меншого більшим. Це як стосунки між підлітками: вони нормальні, коли більший опікується меншим, оберігає його від однолітків та старших, і ненормальні, якщо старший поблажливо або з прихованою зневагою ставиться до молодшого. Молодший це відчуває, і коли в нього розвинуте почуття гідності, то чинить опір старшому. І коли йдеться про поради, один із них, будучи молодшим, але завзятішим, оголошує себе старшим братом і вимагає від «молодшого» визнати це, а також приписує йому багато гріхів, які вимагає спокутувати. Ви скажете: а до чого тут мова? А ось послушайте: «Президент хочет, чтобы я с бандеровцами примирился. О ка-

ком примирення может идти речь? Когда он не может примириться с русским языком, а нас хочет примирить с теми, кто нас убивал» («2000», еженедельник, 23–29 июня, 2006 г.). Ось так, незважаючи на всі заяви Президента про те, що він вітає вживання російської мови в Україні і закликає не чинити ніяких перепон цьому вживанню, виявляється, що він це робить, бо закликає до примирення з борцями за самостійну Україну. Звідси легко зробити крок до публіцистики. Можна тільки сказати, що умовисновки, подібні до наведеного, як дві краплі, схожі на поширені в радянські часи аргументи «звичайних читачів»: «Произведенный Солженициным я не читал, но скажу...». Чи характерно це для віддаленої двомовності, і що головне в такій ситуації? По-перше, це їй властиво, але рідше, а по-друге, не мовне питання спричиняє цю ситуацію, а соціально-політичне. Так, у Нідерландах нідерландська мова є єдиною офіційною, тоді як у Бельгії вона одна з трьох: головним засобом спілкування є тут французька, використовується також німецька. Отже, хочеш — не хочеш, а встановлюється певна ієрархія. Але там, де ця ієрархія не встановлюється, усі мови вважаються державними, але кожна з них має свою територію поширення, де вона є повною хазяйкою, там дво- або й багатомовність не викликає ніяких соціальних потрясінь. Так, у Швейцарії німецька мова є господинею на німецькомовній території, французька — на французькомовній, італійська — на італійськомовній, ретороманська — на півдні Швейцарії серед ретороманців. Конфліктів між ними немає, бо кожен народ живе на своїй території. Дво- і багатомовність тут вітається, особливо серед підприємців та державних службовців. Приблизно така ж ситуація у Фінляндії, на 92% фінів припадає близько 7% шведів. Мови їх носіїв, що компактно проживають кожен на своїй території, проголошено державними.

Якщо ж мови споріднені або навіть близькоспоріднені, пробуджується інстинкт «старшого» брата. Найвиразніше це видно на прикладі російської мови — вона наступала і на близькоспоріднені, й навіть на віддаленоспоріднені мови. У радянські часи свідомо обмежувалися функціональні можливості української та інших мов, вони поступово витіснялися з державного управління, з народного господарства, багатьох галузей науки, особливо технічного спрямування. Двомовність, фактично диглосія, була проміжною ланкою між національною мовою і одномовністю. Тому-то серед носіїв близькоспорідненої двомовності завжди відчувається прагнення до одномовності як запоруки збереження рідної мови. Цим, очевидно, пояснюється таке соціальне явище, як розпад близькомовних держав: у цьому розгадка, чому в другій половині минулого століття Словаччина відокремилася від Чехії, Хорватія, Македонія й Словенія — від Сербії. Політикам слід завжди пам'ятати, що тиск на меншого завжди породжує зворотну реакцію: македонцям, які тільки після Другої світової війни здобулися на граматику своєї мови, треба було довести агресивно настроєним у той час болгарам, що вони таки окремий народ і до об'єднання з Болгарією не прагнуть, чехи, якщо й мали намір чехізувати словаків, на це не зважилися, серби відмовляли хорватам у праві на власну мову — утворився термін «сербохорватська», або «хорватсько-сербська мова», тому розгорілася справжня війна між сербами й хорватами, коли вони відчули, що спадають кайдани з рук хорватів. Останній з відомих мені випадків розходження близькоспоріднених мов — це проголошення другою державною каталонської мови в Іспанії. Якби іспанці хотіли зняти одвічне напруження в протистоянні з басками, вони могли б надати їм автономію і право їхньої — неспорідненої — мови зватися державною на території басків.

Минуло 15 років з того часу, як Україна стала незалежною. «Свідомі українці» сподівалися, що через два-три роки всі мешканці України заговорять українською мовою. Аж ні. Процес затягнувся. У Криму він узагалі непомітний. Чому ж? Адже на початку 20-х рр. у щойно проголошеній незалежній Чехосло-

ваччині двомовне (чесько-німецьке) населення швидко стало одномовним. Ось тут, очевидно, спрацював той фактор, що між чеською і німецькою існувала (й існує) тільки віддалена спорідненість.

Усе описане раніше свідчить про інстинктивне бажання різних народів зберегти свої мови. І як пише В'яч. Вс. Іванов, «обов'язок лінгвістів — у міру сил запобігти катастрофі, яку можна зіставити з екологічною»¹. Правда, час і прогрес людства у пізнанні світу можуть глобально впливати на цей процес. «Тією мірою, якою в багатьох (але не в усіх) країнах оволодіння комп'ютерними програмами пов'язується з англійською мовою, темпи комп'ютеризації можуть позначатися на збільшенні значущості цієї мови для молодших поколінь на відміну від старших»². Щоправда, нинішні прогнози стосовно кількості носіїв так званих «світових мов» дещо відрізняються від колишніх — вони нижчі від передбачуваних, і на першому місці, як і слід було чекати, китайська, а англійська тільки на третьому — після гінді й урду³. Валлійська й ірландська мови в найближчі десятиріччя можуть бути втрачені, бо вони тримаються в основному на двомовних носіях, у яких перша мова — англійська⁴. І взагалі кількість мов у світі може зменшитися на порядок, обов'язково пройшовши етап двомовності.

Які можна зробити висновки?

По-перше, вивчення двомовності як лінгвосоціального явища — актуальне завдання сучасного українського мовознавства. По-друге, двомовність розвивається у носіїв як близькоспоріднених, так і генетично віддалених або й зовсім різносистемних мов. При цьому треба пам'ятати, що ступінь нівеляції однієї з них залежить від її функціональних можливостей на час виникнення двомовності. По-третє, двомовність завжди закінчується одномовністю: перемагає або мова аборигенів (рідше), або мова прибульців (частіше). Щоб у цьому переконатися, досить глянути на мовну карту Африки або Латинської Америки. І, нарешті, соціальну двомовність не можна плутати з індивідуальною двомовністю.

Можливо, непопулярність такого об'єкта дослідження, як двомовність, пояснюється тим, що в радянські часи вона впроваджувалася «згори» як проміжний етап у напрямку до одномовності. У наш час прихильники «другої державної» мови про неї не згадують, бо не хочуть, щоб некомпетентний виборець пов'язував її з русифікацією. Але взаємозв'язок двомовності і мовного планування треба не тільки вивчати, але й популяризувати. І не тільки на прикладі взаємодії української та російської мов, а й значно масштабніше, з виходом на мови колишніх колоній. Ми ще й досі замикаємося на місцевому матеріалі. В українського мовознавства якщо і є вихід на інші мови, то це переважно слов'янські або інші розвинуті європейські. Треба виходити за ці рамки, причому в питаннях не тільки двомовності, а й порівняльного мовознавства, зв'язку з іншими науками: біологією, антропологією, математикою і особливо інформатикою.

V. M. RUSANIVSKYI

GENETICALLY RELATED AND DISTANT BILINGUALITY AS AN OBJECT OF MODERN LINGUISTICS

The article deals with theoretical and practical aspects of bilinguality. In this article problems of co-existence for closely-related and remotely-related languages are considered on different examples.

Key words: bilingualism, related languages, linguistic planning, state (official) language.

¹ Іванов Вяч. Вс. Лінгвістика третього тисячелеття // Вопросы к будущему.— М., 2004.— С. 12.

² Там же.— С. 83.

³ Там же.— С. 90.

⁴ Там же.— С. 97.